

ADATOK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI KIVÁNDORLÁS TÖRTÉNETÉHEZ BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYÉBEN

SZÁSZI FERENC

Bevezetés

A közreadott dolgozat szerzője egy kutatócsoport vezetőjeként 1991-ben és 1995-ben az Országos Tudományos Kutatási Alap Bizottsághoz pályázatot nyújtott be.* A feltáráshoz kért és támogatott téma véglegesített címe Nemzetközi vándorlás kiemelkedő időszakai Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a második világháború után.

Kutatásaink a jelzett régióba történő gyakorlati megkezdése során derült ki, hogy a téma feldolgozását ki kell terjeszteni Magyarország egészére. Ezt az eddig hozzáférhetetlen, ugyanakkor igen gazdag kivándorlási statisztikai források által kínált lehetőség, másrészt a megyei kivándorlásra vonatkozó források viszonylagos szűkössége tette nélkülözhetetlenné. Vagyis a nemzetközi vándorlás kérdésköréhez a ki- és visszavándorlás anyagainak gyűjtésével az országos összefüggések jelzésére kaptunk lehetőséget, míg a megyei migráció vizsgálatához kivándorlási statisztikai anyag csupán az 1956-os nagy kivándorlási hullámról és az 1980-as évekből áll rendelkezésünkre.

Az ország egész területéről összegyűjtött forrásbázis alapján ezért először Újabb adatok, összefüggések a magyarországi lakosság kivándorlásának történetéhez (1945–1989) címmel publikáltunk¹ egy tanulmányt.

E mellett a hazai migrációs mozgalom nagy korszakainak részletes történeti elemzéseire utalva,² az általunk feltárt nagyon hézagos adatbázis alapján, közreadott dolgozatunkban megkíséreljük vázlatosan érzékeltetni a Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből 1956–1957-ben és 1981-től 1989-ig történt illegális kivándorlás nagyságát, a kivándoroltak demográfiai, foglalkozás szerinti összetételét, majd a kivándorló csoportok különféle megoszlását összevetjük a visszavándorlás méreteivel, összetételével. Dolgozatunk célja az is, hogy további részletesebb, községekig lemenő elemzésre adjunk ösztönzést, néhány támpontot.

A XIX. század végén és a XX. század elején a tengeren túlra vándorlás kezdete és „legjelentősebb góca” az ország északkeleti megyéiben alakult ki.³ 1899–1913 között a

* A téma anyagának kutatása az OTKA támogatásával történt, nyilvántartási szám: 241 és T-018105.

¹ Százi Ferenc: Újabb adatok, összefüggések a magyarországi lakosság kivándorlásának történetéhez (1945–1989). Az MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testületének Közleményei 3. Nyíregyháza, 1993. Százi Ferenc: Adatok a magyar kivándorlás történetéhez 1945–1989. Történeti Szemle, XXXV. (1993.) 3–4: 313–338.

² Rácz István: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980.; Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1840. Akadémiai Kiadó Bp., 1982.; Puskás Julianna: Elvándorlások Magyarországról 1945 óta és a magyar diaszpóra néhány jellegzetessége az 1970-es években. In: Tanulmányok a magyar népi demokrácia negyven évéből, Bp., 1985. 296.

³ Puskás i. m. 98.; Rácz i. m. 110

kivándorlók abszolút számát tekintve 82 584 személlyel Zemplén megye az első, Abaúj-Torna pedig 44 258 fővel a nyolcadik helyen volt. Az ezer lélekre eső kivándorlók arányában Abaúj-Torna (18,7) a harmadik, Zemplén megye (16,3) hatodik helyen volt, messze megelőzve a 4,6-os országos átlagot.⁴

Az 1928–30. évi hivatalos statisztikai kimutatás szerint a kivándorlóknak a lakossághoz viszonyított arányában Abaúj-Torna (3,0%) a második, Zemplén megye a harmadik helyen volt. A kivándorlási adatok alapján Szél Tivadar is azt írta, hogy a Felvidékkel határos részeken volt a legújabb évek kivándorlása a legintenzívebb. 1931-ben a kivándorló létszámot tekintve, 281 fővel Budapest állt az első helyen, de Budapestet Zemplén követte 149 létszámú kivándorlóval. A montreáli hajózási iroda kikötői naplójának bejegyzése alapján végzett összesítés is azt mutatja, hogy az 1920-as évek végén a kanadai kivándorlók között Szabolcs megyét abszolút számokban Zemplén és Borsod megye követte. Az adatok tehát azt érzékeltetik, hogy az első világháború előtti kivándorlásban vezető északkeleti megyék, köztük az általunk vizsgált megye szerepe – Budapesttől eltekintve – a két világháború közötti években is megmaradt.⁵

A hazai történetírás a magyarországi kivándorlási mozgalom belső fő okát a kapitalista fejlődés megoldatlan gazdasági-társadalmi viszonyaiban állapítja meg. A felvidéki, illetve vizsgálódásunk területén, az ország északkeleti megyéiben kialakult kivándorlási góc kialakulásának okairól *Rácz István* és *Puskás Julianna* egyaránt részletes, árnyalt elemzést ad. *Rácz István* a kivándorlási mozgalom gyűjtőterületével összefüggésben azt hangsúlyozza, hogy „a társadalmi taszítóerők...nem egyformán hatottak az ország területén, az intenzitásbeli eltérés az egyes területek eltartóképességének különbségéből fakadt”. Az alföldi és a felvidéki megyék népességtartó képességének különbsége kapcsán rámutat a szántóterület arányainak, a föld minőségi különbözőségének, a részes művelés lehetőségeinek, a parcellázásoknak, a kötött hitbizományi földbirtokrendszernek, más helyen a belső vándorlásoknak, információknak, az iparnak igen fontos, de egyénenként nem meghatározó szerepére.⁶

Puskás Julianna a fentieket nem tagadva, véleményét így emeli ki: „A kivándorlási régiók ott formálódtak, ahol a személyes érintkezések lehetőséget nyújtottak a taszító és vonzó tényezők találkozásának.” Példaként hozza fel, hogy „a vándorlás úttörői a szepesi cipszerek és szlovákok voltak”. Akik a földrajzi szomszédság, nyelvrokonság, személyes kommunikáció révén a csehektől, németektől, lengyelektől információkat kaptak az Egyesült Államok nyújtotta lehetőségekről.⁷

A dolgozat szerzője az érintett két véleményt együttesen teszi magáévá azzal a megjegyzéssel – melynek szelleme mindkét szerző monográfiájából kiolvasható –, hogy a kivándorlás témakörében minden egyes település, közigazgatási egység területén felkutatottok speciális sajátosságok, miközben a történelmi (gazdasági, társadalmi, politikai) feltételek változásával az általános és speciális jellemzők is változnak.

I. 1. A kivándorlók létszámadatai

E bemutatásra kerülő, hazai forrásokat közlő és ezek alapján néhány összefüggést kiemelő, csak részben elemző tanulmányrészlet az 1989-es fordulatig titkosan kezelt, de

⁴ Uo. 111.

⁵ *Szászi Ferenc*: Kivándorlás Szabolcs megyéből a két világháború között (1920–1941). Nyíregyháza, 1992. 19–21.

⁶ *Rácz* i. m. 112–116., 117–122.

⁷ *Puskás* i. m. 101–104.

az Országos Rendőr-főkapitányság engedélye alapján 1991-ben rendelkezésünkre bocsátott útlevél-statisztikákra, az egyes országokban működő magyar külképviseletek témánkkal kapcsolatos írásos anyagaira, az Igazgatásrendészeti Főosztályon 1953-tól 1989-ig meglévő, az ország egészére vetített statisztikai anyagra, és Borsod-Abaúj-Zemplén Igazgatásrendészeti Osztályán 1981-től 1989-ig meglévő iratanyagra, az „1956-os disszidálásról”, majd a megyei adatokat részletesen ismertető KSH jelentésre épül.⁸

Magyarország kivándorlási veszteségét – elfogadva és felhasználva *Puskás Juliannának* 1970-ig becsült létszámadatait – az általunk vizsgált 19 évvel hosszabb, 1945-től 1989-ig terjedő időszakban 420–430 ezerre becsüljük. E jelentős korszakot Magyarországon gazdasági, társadalmi, politikai okokból és a kivándorlás „hullámozása szempontjából” több szakaszra lehet bontani. 1945-től 1949-ig terjedő szakaszban az országos adatok is csak szórványosan állnak rendelkezésre, míg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az egész korszakra vonatkozóan is alig tudunk a kivándorlásra vonatkozó használható anyagot összegyűjteni – néhány községekig lemenő –, élő forrás részletezése ezen publikálási keretbe pedig nem férne be. Így a kivándorlással kapcsolatos forrásokat 1956 októberétől 1957 májusáig, majd 1981-től 1989-ig terjedő időben igyekszünk elemezni a rendelkezésre adott anyagok alapján.

A magyarországi politikai, társadalmi, gazdasági összetevők összefonódva a személyes gondokkal, a nyugati országokban kecsgető jobb megélhetési reményekkel, a politikai válság következtében nyitottá vált határok lehetőségével kiegészülve 1956-ban olyan nagy „disszidálási”, „illegális” kivándorlói hullám bontakozott ki, amelyben kb. 200 ezer ember vett részt személyesen.⁹

A statisztikai feldolgozás – a feltárás időpontjáig beérkező rendőrségi kijelentőlapok alapján – összesen 151 731 személy külföldre távozásáról ad tájékoztató eligazítást. Ehhez az országos létszámhoz kapcsolódnak a regionális és a megyei adatok is, így Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből kivándorlók számadatai is. A KSH adatai az országosnál – becslések szerint – kb. 17%-kal alacsonyabbak. Így Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az alábbiakban felsorakoztatott kivándorlók adatainál is minden bizonnyal valamivel nagyobb létszámot és az összlakossághoz történő viszonyításnál minimálisan nagyobb arányokat kell feltételeznünk.

⁸ Igazgatásrendészeti főosztályon rendelkezésünkre adott statisztikai adatok és iratok (útlevél osztály és konzuli jelentések). A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Igazgatásrendészeti Osztály statisztikai adatai, az ideiglenesen külföldre távozott személyek főbb adatai, KSH jelentése I B 45 62. Regio, 1991. 4. sz. 174–211.

⁹ *Puskás* i. m. 242.; Új Magyar Központi Levéltár: XIX–J–1–j 78/E/57 Regio, 1991. 4. 175.

Illegálisan külföldre távoztak terület és az eltávozás hónapja szerint, 1956–1957

Terület	A távozás időpontja							Összesen
	1956			1957			Ismeretlen hónap	
	X.	XI.	XII.	I.	II.	III.		
Miskolc	39	861	613	313	42	13	93	1973
Borsod-Abaúj-Zemplén	66	1127	1274	471	81	3	20	3042
Borsod-Abaúj-Zemplén Miskolccal együtt	105	1988	1887	784	123	16	112	5015
Magyarország összesen	4277	82008	38639	19262	3434	200	3814	151731

Százalékában

								össz. kiv. %-a
Miskolc	2,0	43,5	31,1	15,0	2,1	0,7	4,7	1,3
Borsod-A-Z	2,2	37,0	41,9	15,5	2,7	0,1	0,6	2,0
Borsod-Abaúj-Zemplén Miskolccal együtt	2,1	39,6	37,6	15,7	2,5	0,3	2,2	3,3
Magyarország összesen	2,8	54,0	25,5	12,7	2,3	0,2	2,5	100,0

Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből Miskolccal együtt 5015-en illegálisan vándoroltak ki 1956–1957-ben. Magyarországról illegálisan külföldre távozők több, mint fele budapesti volt (80 977 fő), száz lakosra 4,17 fő jutott. A városok közül abszolút számokban (1973) és a száz lakosra jutó disszidálási arányban is (1,28) Budapestet Miskolc követi. Borsod-Abaúj-Zemplén megye Miskolc nélkül 3042 fővel növelte a kivándorlók számát. Ezzel a létszámmal a megyék és a megyei jogú törvényhatóságok sorrendjében hatodik helyet foglalja el, a száz lakosra jutó kivándorlók arányában, a 24 kiemelt megye és város közül a tizenharmadik. A megyét Miskolccal együtt, mint említettük, 5015-en hagyták el illegálisan. Ha ezt a létszámot vetjük egybe a törvényhatóságokkal, úgy Borsod-Abaúj-Zemplén megyét csak Budapest (80 977 fő), Győr-Sopron (16 815 fő), Pest 8464 fő), Vas (7307 fő) és Veszprém megye (6147) előzte meg.

Vagyis a kivándorlók abszolút számát tekintve Borsod-Abaúj-Zemplén megye a kivándorlás által leginkább érintett dunántúli megyéket követte és megelőzte Zala, Fejér, Baranya és Somogy megyét. Országgrészenként, a földrajzi régiók között „Észak”, Budapest, a dunántúli tájegységek és Pest megye után következik, megelőzve a Dél-Alföldet és Tiszántúlt.¹⁰ Ez talán azt is jelzi, hogy „a migrációs láncon” keresztül az 1956-os kivándorlás is kapcsolódott a korábbi migrációs góchoz, az északi megyékhez.

Az *eltávozás időpontjait* az emelhető ki, hogy októberben a megye összes kivándorlóinak még csak 2,1%-a élt a távozás lehetőségével. Októberben és novemberben azonban a közigazgatás egész területéről az országot illegálisan elhagyók aránya 77,2%-ra emelkedett, januárban ugyan még 15,7%-ot tett ki az elvándorlók rátája, a februári igen jelentős csökkenés után márciusra szinte teljesen megszűnt az elvándorlás.

Az elvándorlásnak ez a hullámmása néhány százalékos eltéréssel megegyezik az ország északi területéről kivándorlók számának és arányainak változásaival. A statisztiki-

kai kimutatások azt is jelzik,¹¹ hogy a tömeges illegális külföldre távozás október 23-a után, a forradalom kezdetével indult meg, majd november 4-e, a forradalom leverése után érte el a legnagyobb csúcst. A forradalom leverése előtti az októberi kivándorlási hullám arra is utal, hogy a külföldre távozásban döntő szerepe lehetett a hazai társadalmi, gazdasági, politikai viszonyoknak, a magánéletben rejlő gondoknak, a nyugati országokban remélt jobb lehetőségeknek.

A forradalom leverése utáni legmagasabb kivándorlási hullám – a fentiekén kívül –, a változásokba vetett hit, remény lehetőségének meghiúsulása mellett – ha nem is nagy hányadban –, de különösen Miskolcon szerepet játszott „a fegyveres harcokban való részvétel” és a közigazgatás egész területén a forradalmi eseményekben történő részvétel miatt „a retorziótól való félelem” is.¹² Ezek mellett az alkalom lehetősége és a *Puskás Julianna* által már említett „migrációs lánc” hatásának is lehetett szerepe a diszsidálásban, hisz a régiót a nagy kivándorlási korszak különösen, de a két világháború közötti időszak migrációja is, mint említettük, szűkebb keretek között ugyan, de jelentősen érintette.

2. táblázat

Illegálisan külföldre távozottak terület szerint, nemenként, 1956–1957

Terület	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
	Szám szerint			Százalékban		
Miskolc	1411	562	1973	71,5	28,5	100,00
Borsod-Abaúj-Zemplén	2375	667	3042	78,1	21,9	100,00
Borsod-Abaúj-Zemplén Miskolccal együtt	3786	1229	5015	75,5	24,5	100,00
Magyarország összesen	100523	51208	151731	66,3	33,7	100,00

Országos viszonylatban a férfiak és nők aránya csaknem 2/3 (66,3) férfi és 1/3 (33,7) nő arányt mutat. A megyében a táblázatos kimutatás szerint különösen magas – minden tájegységnél magasabb arányú, az Észak (77–04%) elnevezésű földrajzi egységet is valamivel meghaladó volt a férfiak hányada. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Miskolc nélkül (78,1%), de külön vizsgálva Miskolcot és Miskolccal együtt az egész megyét a kivándorlók között a férfiak arányában 71,5–75,5 közötti százalék, az országos átlagnál magasabb volt.

11 Uo. 182.

12 *Puskás* i. m. 251.

3. táblázat

Illegálisan külföldre távozottak terület szerint korcsoportonként, 1956–1957
Férfi

Terület	0-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60 éves és idősebb	ismeretlen korú	Összesen
	éves										
Miskolc	110	370	349	227	153	75	87	27	0	13	1411
BAZ	144	644	771	344	226	101	91	36	4	14	2375
Miskolc és BAZ együtt	254	1014	1120	571	379	176	178	63	4	27	3786
Mo. összesen	11319	22364	23449	14458	10159	5874	8292	2514	499	1595	100523

Százalékban

											össz. kiv. %-ban
Miskolc	7,8	26,2	24,7	16,2	10,8	5,3	6,2	1,9	0	0,9	100,00
BAZ	6,1	27,2	32,5	14,5	9,5	4,2	3,7	1,5	0,2	0,5	100,00
Miskolc és BAZ együtt	6,7	26,8	30,0	15,1	10,0	4,6	4,7	1,7	0,1	0,7	100,00
Mo. összesen	11,3	22,2	23,3	14,4	10,2	5,8	8,2	2,5	0,5	1,6	100,00

4. táblázat

Illegálisan külföldre távozottak terület szerint korcsoportonként, 1956–1957
Nő

Terület	0-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60 éves és idősebb	ismeretlen korú	Összesen
	éves										
Miskolc	105	92	102	89	69	48	30	14	2	11	562
BAZ	125	159	126	85	70	26	45	18	5	8	667
Miskolc és BAZ együtt	230	251	228	174	139	74	75	32	7	19	1229
Mo. összesen	9877	7484	8477	6940	6127	3927	4855	1731	625	1125	51208

Százalékban

											össz. kiv. %-ban
Miskolc	18,7	16,4	18,1	15,8	12,3	8,5	5,3	2,5	0,4	2,0	100,00
BAZ	18,7	23,8	18,9	12,8	10,5	3,9	6,8	2,7	0,7	1,2	100,00
Miskolc és BAZ együtt	18,7	20,4	18,6	14,2	11,3	6,0	6,1	2,6	0,6	1,5	100,00
Mo. összesen	19,3	14,6	16,6	13,5	12,0	7,7	9,5	3,4	1,2	2,2	100,00

A XIX. század végétől a különböző kivándorlási időszakokban, a kivándorlás minden korszakában, szakaszában a magyar nép jövőjére nagy veszteséget jelentett a 20 éven aluliak 20% körüli aránya. Különösen súlyos veszteségnek tekinthető az 56-os diszsidensek körében a 33,7%-os hányad, melynek 14%-a 15 éven aluli gyerek volt. Minden időszakban a munkaképes korúak adták a kivándorlók legnagyobb részét. A 20–50 éves korcsoporthoz tartozott a kivándorlók 62%-a, az 50 éven felüli korcsoport országos részaránya csupán 3,5% volt. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a 20 éven aluliak és a 20–50 évesek aránya csaknem azonos (34,9%) az országos rátával, azonban a 15 éven aluliak a táblázatban jelölt területeken az összesnél 4,3%-kal alacsonyabb arányban szerepelnek. Ugyanakkor az illegálisan kivándorlók országos átlagától (40,7%) jóval magasabb a 15–24 éves korosztály részvételi aránya a régióban. A miskolci kivándorlók köré-

ben ez az arány 46,3%, a megyéből, Miskolc nélkül 55,9%, míg Miskolccal együtt 52,1%-os e korcsoport volt a kivándorlási hányada. Ez az országos átlagtól kb. 12%-kal több.

5. táblázat

Illegálisan külföldre távozottak terület szerint korcsoportonként, 1956–1957
Együtt

Terület	0-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60 éves és idősebb	ismeretlen korú	Összesen
	éves										
Miskolc	215	462	451	316	222	123	117	41	2	24	1973
BAZ	269	803	897	429	296	127	136	54	9	22	3042
Miskolc és BAZ együtt	484	1265	1348	745	518	250	253	95	11	46	5015
Mo. összesen	21196	29848	31926	21398	16286	9841	13147	4245	1124	2720	151731

Százalékban

											össz. kiv. %-ban
Miskolc	10,0	23,4	22,9	16,0	11,3	6,2	5,9	2,1	0,1	1,2	100,00
BAZ	8,8	26,4	29,5	14,1	9,7	4,2	4,5	1,8	0,3	0,7	100,00
Miskolc és BAZ együtt	9,7	25,2	26,9	14,9	10,3	5,0	5,0	2,0	0,2	0,9	100,00
Mo. összesen	14,0	19,7	21,0	14,1	10,7	6,5	9,7	2,8	0,7	1,8	100,00

A férfiak körében ez a korosztály (15–24 évesek) a megye összes kivándorolt férfi lakosságának 56,8%-át adta, míg a nők körében jelentősen alacsonyabb, 39,0% volt ez a ráta. Vagyis a férfi fiatalabb korosztály nemcsak abszolút számokban, hanem jelentősen nagyobb volt százalékban is – az összes azonos nemű kivándorlókhoz viszonyítva, mint a nőknél.

Továbbra is nemenként vizsgálva a disszidáltak kormegoszlását, a közigazgatási egység minden területén azt látjuk, hogy szám szerint valamennyi korcsoportban a férfiak száma meghaladja a nőkéét. Az összesített megyei egységben 15–19 éveseknél négyszer és a 20–24 éves korcsoportnál 4,9-szer annyi férfi távozott külföldre, mint nő.

A külföldre távozott férfiak kormegoszlása is jelentősen eltér a nőkéétől. Az összes azonos nemű disszidáltakhoz viszonyítva a férfiaknál a 20–50 közötti korcsoport 64,4%, míg a nőknél 56,2% volt. Különösen nagy a különbség a 15–24 évesek csoportjában. A megye egész területéről kivándorló férfiaknak 56,8, míg a nőknek 39,0%-a tartozott ehhez a korcsoporthoz. A 15 éven aluliaknál azonban – az összes azonos nemű kivándorlókhoz viszonyítva – kiskorú lányoknál 18,7, míg a fiú gyermekeknél csupán 6,7% az arány.

A nők disszidálási aránya a 30 évtől kezdődően minden korcsoportban meghaladta a férfiakét.¹³

13 Regio, 1991. 4. 187.

I.2. Illegálisan külföldre távozottak foglalkozás szerint

Az 1956-os kivándorlókról a KSH által felhasználásra, rendelkezésre adott Az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai címet viselő jelentős összesítő anyag adja e témakör fő forrását. Emellett a Regió 1991. 4. számában a KSH jelentést adott közre az 1956-os disszidálásról. Ez utóbbi táblázatos, és részben szöveges elemzést is ad a kivándorlás csaknem minden kérdésköréről. Gondunkat a foglalkozással kapcsolatos feldolgozásban az jelenti, hogy „az illegálisan külföldre távozott személyek főbb adatai” valóban csak adatokat közöl az egyes megyékről, és ezek az adatok más bontást, csoportosítást adnak a nagy kivándorlási hullámról. Mivel az utóbbi forrásbázis megyei számadatokat is részletez, ezért ezt a kiadványt tudjuk igazán felhasználni dolgozatunk e részének megírásához. A fentiekkel azt kívánjuk kiemelni, hogy a megyei forrásanyag felhasználását igyekszünk az országos összehasonlító adatokkal szinkronba hozni, a megyei adatokból az országosnak megfelelő táblázatokat készíteni. Ez azonban csak néhány fontos összefüggés bemutatására ad lehetőséget.

Magyarországon a számba vett illegálisan külföldre távozott összes személynek 67,5%-a kereső, és 32,5% eltartott volt, száz kereső lakosra 2,06 és száz eltartottra 0,99 fő jutott. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből kivándorlók itthoni foglalkozási adataiból részletes tájékoztatást adnak a mellékletben elhelyezett táblázatok (15, 16, 17.).

Ezekből a táblázatos kimutatásokból emeltük ki azokat az adatokat, amelyek leginkább bemutatják a vizsgált közigazgatási egység területéről kivándorlók jellemző foglalkozási adatait, amelyeket össze tudunk vetni az országos mutatókkal.

6. táblázat

*Az illegálisan külföldre távozott kereső és eltartott lakosság nemeként
Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Miskolccal együtt, 1956–1957*

Megnevezés	Az illegálisan külföldre távozott						
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen	Száz lakosra
	szám szerint			százalékban			
Kereső	3131	456	3587	82,97	37,1	71,5	0,5
Eltartott	655	773	1428	17,3	62,9	28,5	0,2
Összesen	3786	1229	5015	100,0	100,0	100,0	0,7

Táblázatos kimutatásunkból annak kiemelése látszik szükségesnek, hogy a külföldre távozók több mint 2/3-a, 71,5% kereső, az országos 67,5%-ot is meghaladta. A megyében különösen magas a kivándorló kereső férfiak száma (3131) és 82,9%-os aránya. Szembeötlő a megyében az is, hogy a nőknél nagyobb az eltartott személyek száma a keresőknél. E két utóbbi jellemző országosan és a régióban bizonyára összefügg a fiatal nőknek a kivándorló korosztályok során említett, a férfiaknál magasabb arányával és a háztartásokban végzett munkájukkal.

A száz lakosra jutó kivándorló keresők számát tekintve, összefüggésben a megyék és megyei jogú városok száz lakosra jutó disszidálási arányának sorrendjével, a megyében 0,5, míg Magyarországon 2,06 személy jutott száz lakosra.¹⁴

¹⁴ Vö. Regio, 193.

A foglalkozási viszonyok elemzésében közelebb hoz bennünket a fő jellemzőkhöz az országból és a megyéből kivándorló kereső lakosság vizsgálata. Az 1956–1957-ben illegálisan külföldre távozottak közül 63,5% fizikai dolgozó volt. A szellemi dolgozók aránya több mint 25%-ot tett ki, míg a mezőgazdasági dolgozók 7,1%-át adták a kereső korú kivándorlóknak.¹⁵ A korábbi kivándorlási korszakokhoz, szakaszokhoz viszonyítva különösen szembeötlő a mezőgazdasági dolgozók számarányának nagymértékű visszaesése, az ipari és szellemi dolgozóknak pedig igen jelentős megnövekedése.

7. táblázat

Az illegálisan külföldre távozott keresők megoszlása nemeként

Megnevezés	Az illegálisan külföldre távozott kereső					
	Férfiak	Nők	Összesen	Férfiak	Nők	Összesen
	Szám szerint			Százalékban		
Fizikai dolgozó	2372	247	2619	75,8	54,2	73
Szellemi dolgozó	349	171	520	11,1	37,5	14,5
Mezőgazdasági dolgozó	298	21	319	9,5	4,6	8,9
Egyéb	112	17	129	3,6	3,7	3,6
Összesen	3131	456	3587	100,0	100,0	100,00

8. táblázat

*Az illegálisan külföldre távozott fizikai dolgozók főbb adatai, 1956–1957
(Borsod-Abaúj-Zemplén megyében Miskolccal együtt)*

Megnevezés	Az illegálisan külföldre távozott fizikai dolgozó								
	Férfiak	Nők	Összes	Férfiak	Nők	Összes	Férfiak	Nők	Összes
	Szám szerint			Százalékban			Az összes külföldre távozott keresők százalékában		
Ipari szakmunkás	1452	53	1505	61,2	21,4	57,5	46,4	11,6	42,0
Nem ipari szakmai dolg.	397	82	479	16,7	33,2	18,3	12,7	18,0	13,4
Segédmunkás	523	112	635	22,1	45,4	24,2	16,7	24,6	17,7
Összesen	2372	247	2619	100,0	100,0	100,0	66,1	54,2	73,0

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adatok is jelzik az országosan jellemző tendenciákat, de az arányokban jelentős eltérések is mutatkoznak. A kivándorló férfiaknál a fizikai dolgozók aránya 75,8%, 10%-nál is magasabb az országos átlagnál. Az együttes 73%-os arány is megközelíti a 10%-os különbséget. A fizikai dolgozók körén belül az ipari szakmunkások az összes külföldre távozott keresők százalékában 42%-os az országos 34,6%-hoz képest. A várakozással ellentétben ezeket az arányokat legfeljebb a szakmunkások hányadánál lehet Borsod-Abaúj-Zemplén megyénél a miskolci adatokkal magyarázni.

A segédmunkások aránya a jelzett bontásban országos átlag és regionális vonatkozásban egyaránt 17,7%.

A szellemi foglalkozásúak aránya különösen a férfdolgozók körében csupán 11,1% és összesen is a 14,5%-kal jelentősen elmarad az országos 25,4%-os átlagtól.

A szellemi foglalkozásúakról az „1956-os” KSH adatok között az ország egész területéről kivándorlókról szakmai és korcsoportos bontást is találunk. Megyei vonatkozásban azonban ilyen adatokkal nem rendelkezünk. Ezekre az adatokra az 1980-as években disszidáltakról összegyűjtött anyagok kapcsán térünk vissza.

A regionális adatok körében a kivándorlók utirányáról, illetve arról, hogy hol, mely országokban telepedtek le, statisztika nem tájékoztat. Ezekre a kérdéskörökre a következő fejezetben, szintén szűk adatbázis alapján, de kitérünk.

II. 1. Létszámadatok 1981–1989 között

Magyarországról 1959–1989-ig terjedő időszakban, a legális és illegális kivándorlásban kb. 129 ezer fő vett részt, évi átlagban több mint négyezren hagyták el az országot. Az országból a jelzett években, 1981-től 1989-ig, a kilenc év alatt 38 621 fő távozott, melynek évi átlaga 4291 személy kivándorlását jelzi. Ez az elvándorlási létszám megközelíti a két világháború közötti időszak évi veszteségét.

Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből az adott időszakban kivándorló legális (engedéllyel) és illegális (disszidált) távozókat nem tudunk szétválasztani. Az engedéllyel távozók száma egyébként is csupán néhány százalékot tehetett ki, így a vizsgált megye adatai az összes kivándorlókra vonatkoznak.

Kilenc év alatt nem kevés kockázattal kb. 1219-en hagyták el a megyét kivándorlási céllal, vagyis évente kb. 135 személy szánta rá magát az ország elhagyására, annak ellenére, hogy a kísérlet megghiúsulása esetén a meghurcoláson kívül börtönbüntetést is kilátásba helyeztek, a sikeres vállalkozás esetén pedig a disszidens elvesztette itthoni ingatlanait, azokat az állam kisajátította.

Kivándorlás Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből, 1981–1989

Távozási ideje	Férfi	Nő	Összesen
1981	87	46	133
1982	45	29	74
1983	78	41	119
1984	60	34	94
1985	70	35	105
1986	89	55	144
1987	155	92	247
1988	134	96	230
1989	45	28	73
Összesen	763	456	1219

A kimutatás létszámadatainak pontosságában nem vagyunk bizonyosak. Borsod-Abaúj-Zemplén megye Igazgatásrendészeti Osztályán ugyanis 1986-ban és 1987-ben a jogellenesen külföldön maradók létszámadataihoz szöveges magyarázatot is fűztek. 1986-ban disszidáltak névsorához kapcsolva azt a megjegyzést találjuk, hogy a családok száma 73 fő volt és egyedül ment 14 nő és 56 férfi, összesen 148 fő. Ez a létszám szinte teljesen egybe esik kimutatásunkkal. 1987-ben és 1988-ban kimutatott létszámadataink azonban valószínű magasabbak a valóságosnál. Az 1987. éves kimutatástól függetlenül azt a feljegyzést találjuk, hogy 13 családdal ment ki 34 fő, egyedül utazott 32 férfi és 7 nő, összesen 73-an disszidáltak. Ez utóbbi kimutatást azonban 1987. június 17-én dátumozták, így a kimutatott létszám csak egy féléves kivándorló létszámot jelez. A korábbi évektől jelentősen magasabb kivándorlást látszik alátámasztani az is, hogy országos kimutatásunk szerint, mind az engedélyezett (1466 fő), mind a jogellenes (4923 fő) kivándorlás 1987-ben volt a legnagyobb. Magyarországról a kivándorlók száma 1988-ban is megközelítette az 5000 főt, 1989-ben azonban az országos kivándorlási mozgalom is, mint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, jelentősen visszaesett.

A visszavándorlást is figyelembe véve végül is azt lehet mondani, hogy a vizsgált megyében 9 év alatt 1000 körüli lehetett a kivándorlási veszteség. Évi 110 fővel számolva 1959-től 1989-ig, 30 év alatt 3300 fő körüli lehetett az emberveszteség, amely az „1956-os” kivándorlókkal együtt több mint 8000 fős veszteséget jelent.¹⁶

¹⁶ Szászi Ferenc: Adatok a magyar kivándorlás történetéhez, 1945–1989. Történelmi Szemle, XXXV. (1993.) 3–4., 314–316. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Igazgatásrendészeti Osztály.

II.2. Útirányok

Az 1955-től 1957. december 31-ig a kapitalista országokban letelepedni szándékozó magyarországi kivándoroltak legnagyobb hányada Izraelben (17%), az NSZK-ban (16,8%) és Ausztráliában (13,2%), valamint az USA-ban és Kanadában keresett új hazát.

Az útlevelesztály statisztikán kívüli jelzései is alátámasztják a fenti megállapításokat. Az 1959. évi útleveľforgalomról szóló jelentésben a kivándorlók útirányáról ez olvasható: „a kivándorlás fő iránya az elmúlt években is három tengerentúli ország, Ausztrália, Kanada és az USA volt. Az európai országok közül legtöbben Nyugat-Németországba kértek kivándorló-útlevelet hozzátartozóikhoz”.

1973-tól 1987-ig újra készítették az útlevelesztályon olyan statisztikát, amelyből az engedéllyel kivándorlók országokénti letelepedéséről összesítő kimutatást állítottunk össze. Ebből az összesítésből azt emeljük ki, hogy a tengerentúli országok magyarországi kivándorlókat befogadó szerepe csökkent, ugyanakkor az európai kapitalista országok növekvő arányban fogadták be honfitársainkat. 1973–1987 között 67,3%-ra nőtt az európai országok befogadó szerepe.

Az európai országokba irányuló kivándorlás aránynövekedése több összetevőn alapul.

Az Egyesült Államokból a magyar konzul 1980-ban a Belügyminisztériumnak azt jelenti, hogy a látogató-útleveľlel kiutazók közül sokan tartózkodási engedélyük meghosszabbítását kérik, de ezeket a kérelmeket, melyeknek végső eredménye általában a végleges kinnmaradás lenne, az amerikai hatóságok „indoklás nélkül” elutasítják. Tiltja a javaslat az illegális bevándorló munkavállalását és „szigorú pénzbüntetést” helyez kilátásba a munkaadókkal szemben.

Kanadában 1978. április 10-én új bevándorlási törvényt léptettek életbe. A törvény értelmében a Kanadába beutazóknak a beutazás előtt vízummal együtt be kell szerezni a tanulási vagy munkavállalási engedélyüket is.

Ausztráliában 1978. évről szóló főkonzuli jelentés szerint „az ausztrál hatóságok hiteles garancialevelet igényelnek” azoktól a helybeliektől, akik Magyarországról beutazókat fogadnak.

A gazdasági válság az európai tőkés országokat még jobban sújtotta, mint az említett három tengerentúli országot, mégis nőtt ezekben a legálisan kivándorló magyarság befogadásának hányada. A befogadás okait minden egyes országban külön-külön lehetne vizsgálni. Az azonban általában is elmondható, hogy az európai terület közelsége, a gazdasági, a kulturális, a turisztikai kapcsolatok kisebb kockázattal biztosítottak lehetőséget a munkavállalásra, a házasság révén történő kivándorlásra.

A második világháború utáni időszakban abszolút számokban és arányaiban is a legtöbb magyar kivándorlót az NSZK fogadta be. Az 1980. évi konzuli jelentés – a gazdasági válsággal összefüggésben – arról tudósít, hogy egyre nehezebb a politikai menekültség elnyerése az NSZK-ban, ugyanakkor megnőtt az útleveľ meghosszabbításáért folyamodók száma.

Az Ausztriai Magyarok Egyesülete menekültügyi tájékoztatójában az olvasható, hogy azok számára „lényegesen kedvezőbb a helyzet, akik németül beszélnek vagy családjukban osztrák ősokeket tudnak kimutatni; az utóbbiak számára visszahonosítást lehet kérelmezni”. A visszahonosításon kívül többféle lehetőség nyílt az Ausztriába történő kivándorlásra. Az 1974. évi konzuli beszámoló szerint a magyar vállalatok kiküldetésében „több száz magyar kivándorló dolgozik Ausztriában. Több száz fiatal jól képzett munkás, mérnök, technikus van távol a hazától, nem törődik velük senki”. A jelentés

szerint növekszik azoknak a „fiataloknak a száma is, akik házasságkötés után konzuli útlevelemmel jönnek ki”. Az 1979. január 1-jén hatályba lépett magyar–osztrák egyezmény, a vízumkényszer megszűnése tovább növelte a kivándorlók számát.

Az 1956. évi kivándorlók közül kb. 10 ezren Franciaországban telepedtek le. Az 1973–1987 közötti években azonban csupán 403 fő vándorolt ki Franciaországba. A konzuli jelentések arra utalnak, hogy ennek a létszámnak kis hányadát alkották a család-egyesítésből adódó kivándorlók, meghatározó hányada a házasságkötésekből tevődött össze.

A magyar kivándorlás korábbi korszakaiban Olaszország nem tartozott a jelentősebb befogadó országok közé. Az 1973–1987 közötti időben a legális kivándorlók száma viszont megközelíti az ezer főt. Az Olaszországba történő bevándorlás megnövekedését is a házasságkötések adták. A veszteséget növelte, hogy a turistaforgalom kiszélesedésével „az olasz hatóságok menedékjogot adtak azoknak, akik képzettségüknél fogva jól hasznosíthatók (mérnökök, orvosok)”.

A két világháború közötti időben Belgiumnak, Hollandiának és Svájcnak volt említendő szerepe a kivándorlók befogadásában. 1956-ban és 1957-ben, majd az 1970-es és 1980-as években azonban új jelenségként jelentősen megnövekedett az Angliában, Dániában, Hollandiában, Svájcban és Svédországban nyilvántartásba vett magyar állampolgárok száma.¹⁷

10. táblázat

Kivándorlás országoként, évenként Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből, 1981–1989

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	Össz. fő	Össz. %
Anglia	3	-	-	-	-	5	2	6	-	16	1,3
Ausztrália	-	-	-	-	-	2	4	4	1	11	0,9
Ausztria	30	19	42	45	40	50	118	69	11	424	34,8
Belgium	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,1
Bulgária	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,1
Franciao.	3	4	-	-	-	1	4	1	-	13	1,1
Görögo.	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,1
Hollandia	-	-	-	-	-	3	4	2	1	10	0,8
Izrael	-	-	-	-	-	-	-	6	-	6	0,5
Jugoszlávia	1	-	8	3	-	-	4	1	-	17	1,4
Kanada	16	2	-	1	2	16	15	13	5	70	5,7
Líbia	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	0,1
Luxemburg	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	0,1
NSZK	37	25	44	29	32	32	39	78	23	339	27,8
Olaszország	6	4	2	-	7	2	6	2	-	29	2,4
Spanyolo.	-	6	-	-	-	-	-	-	-	6	0,5
Svájc	7	2	6	-	-	3	6	2	-	26	2,1
Svédország	8	7	1	4	7	4	15	8	4	58	4,8
Töröko.	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	0,1
Új Zéland	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	0,1
USA	19	4	7	10	-	17	18	24	13	112	9,2
Ismeretlen	-	-	8	2	17	9	10	14	15	75	6,2
Összesen	133	74	119	94	105	144	247	230	73	1219	100

Táblázatos kimutatásunk is azt jelzi, hogy a megyéből kivándoroltak azokba az országokba igyekeztek, mint Magyarország más megyéből kivándorolt lakossága. A tengerentúli országok a vizsgált közigazgatási egységből a kivándorlók 15,8%-át fogadták be, ugyanakkor különösen megnőtt Ausztria szerepe 38,8%-kal, kisebb arányú, de második a megyéből kivándorlók befogadásában az NSZK (27,8%).

Az országos jellemzőktől némileg eltér, hogy lecsökkent a megye lakosságának befogadásában Franciaország szerepe, ugyanakkor Olaszország mellett különösen fontosá vált befogadó országgént Svájc és Svédország.

II.3. Életkor és foglalkozás

Az 1956-ban és 1957-ben kivándoroltak körében a 20–50 éves korosztályhoz tartozott a kivándorlók 62%-a és a 20 éven aluliakhoz a 33,7%-a.

11. táblázat

*Kivándorlók megoszlása életkorcsoportok szerint
Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, 1981–1989*

Korcsoport	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	Fő	Százalék
0-10	15	4	11	6	-	21	30	34	6	127	10,42
11-20	18	14	22	23	-	28	56	41	16	218	17,88
21-30	55	28	61	28	-	49	81	92	19	413	33,88
31-40	30	18	20	14	-	35	54	43	28	242	19,85
41-50	15	9	5	5	-	8	18	15	4	79	6,48
51-	-	-	-	3	-	1	8	5	-	17	1,39
Ismeretlen	-	1	-	15	105	2	-	-	-	123	10,09
Összesen	133	74	119	94	105	144	247	230	73	1219	100,00

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a megadott kilenc évben az 1956-os nagy hullámhoz hasonlóan a 20–50 éves korcsoport 60,2%-ot képviselt, magas volt a 20 éven aluliak 28,3%-os aránya, melynek 10,42%-a volt tíz éven aluli gyermek.

A megyéből kivándorlók közül 343 személyről vannak meg a foglalkoztatási adatok (12. táblázat). Közülük 152 fő volt szakmunkás, mely a számba vettek 44,6%-nak felel meg. A segéd munkások száma az igen leszűkített körben 20 fő volt és 5,8%-ot tett ki. Ha a szakmunkásokat és segéd munkásokat együtt nézzük (50,4%) és ezeket fizikai dolgozóknak tekintjük, akkor azt látjuk, hogy a fizikai dolgozók aránya – persze az alkalmazottak nélkül, akik közül sokan lehetnek fizikai dolgozók – alacsonyabb „az 56-os” kivándorlók 63,5% országos és a megyei 73%-os átlagaitól. Ugyanakkor a szakmunkások hányada (57,5%) 10%-kal magasabb, mint Borsod-Abaúj-Zemplén egész területén 1956–1957-ben (42%) volt. Mezőgazdasági dolgozót a foglalkozási kategóriákban egyet sem találunk. Szellemi dolgozókról nem tudtunk külön csoportot elkülöníteni a kiemelt kilenc évet jelölő időszakból. A felsőfokú végzettségűek a főiskolai és egyetemi hallgatókkal együtt, a 47 fővel és a kiszámított 13,7%-os aránnyal azt jelzik, hogy vizsgálódásaink területein is megnövekedett a szellemi foglalkozásúak aránya. Ezen belül érzékeny veszteséget jelentett, hogy a mérnökök, orvosok, pedagógusok 37 fős száma, amely a foglalkozási adatokkal rendelkezők körében 10,7%-ot tett ki.

Az 1981–89 közötti időszakból rendelkezésünkre álló adatok alapján a kivándorlók kor- és foglalkozás szerinti megoszlásáról készített statisztikai kimutatásból összegezőként azt emeljük ki, hogy magas a szakmunkás, technikus és kisiparos foglalkozásúak aránya, de nagyon tekinthető a felsőfokú végzettségűek és az egyetemi, főiskolai hallgatók hányada is. A könnyű és magas bérrel történő elhelyezkedésre utal az orvosok, mérnökök és pedagógusok jelentős, de az országosnál kisebb hányada.

Foglalkozás szerinti megoszlás életkorcsoportok szerint
Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, 1981–1989

		1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	Meglévő összes fő
Kor	Foglalk.										
0-10	Ált. isk. alatt			8				3			11
	Ált. isk.		4	3				1	8		16
	Össz.	0	4	11	0	0	0	4	8	0	27
11-20	Ált. isk.		1	3				2			6
	Középisk.		6	5				5	7		23
	Segéd munk.			2				1			3
	Szakm. tech.		4	7				9			20
	Alkalmazott		2	5				2			9
	Egyéb		1								1
	Összesen	0	14	22	0	0	0	19	7	0	62
21-30	Középisk.		1								1
	Főiskolás		1								1
	Egy. hallg.			5				2			7
	Segéd munk.			4				1	8		13
	Szakm. tech.		13	33				16	19		81
	Alkalmazott		4	14				2	8		28
	Felsőf. végz.			3				6	8		17
	Kisiparos								2		2
	HTB			2				1			3
	Összesen	0	19	61	0	0	0	28	45	0	153
31-40	Segéd munk.								3		3
	Szakm. tech.		4	12				7	8		31
	Alkalmazott		5	2					3		10
	Felsőf. végz.		4	6				3	5		18
	Kisiparos								3		3
	HTB								3		3
	Összesen	0	13	20	0	0	0	10	25	0	68
41-50	Segéd munk.			1							1
	Szakm. tech.		4	2				3	4		13
	Alkalmazott		3	1				1	3		8
	Felsőf. végz.		1	1				1	1		4
	Kisiparos								2		2
	HTB		1								1
	Összesen	0	9	5	0	0	0	5	10	0	29
51-	Nyugdíjas							3	1		4
	Összesen							3	1		4
	Foglalkozt. összesen										343
	Nincs adat	133	15		94	105	144	178	134	73	876
	Mindössz.	133	74	119	94	105	144	247	230	73	1219

III. Visszavándorlás

A rendelkezésre álló iratok, jogszabályok és statisztikai adatok alapján az állapítható meg, hogy a Magyarországra történő visszavándorlást, a végleges hazatérést 1953-tól lényegében egészen 1989-ig korlátozták. Az egyénileg differenciáltan – politikai és gazdasági érdekek alapján – kezelt hazatérés engedélyezése alapvetően függött a mindenkori hazai és nemzetközi politikai viszonyoktól, ezek által meghatározottan az egyes országokkal fennálló diplomáciai kapcsolatoktól.

Az országokon belül a visszavándorlás hullámzásaira, a hazatérés megtagadásának alakulására alapvető hatással voltak a jogszabályoknak a politikai helyzetet is tükröző változásai.

A végleges hazatérés megtagadását konkrét okkal is magyarázták a különböző hivatalos szervek, de ezek felsorolása helyett csupán összegező megállapításokra szorítkozunk. A végleges hazatérést gátolták az állampolgárságról rendelkező hazai és az egyes befogadó országokbeli törvények eltérései, a különböző devizarendelkezések, a hazai ingatlanszerzés gátjai, a rendeletekben kilátásba helyezett felelősségre vonástól való félelem, a bizalmatlanság a rendszerrel szemben. A hazatérés akadályait az egyes befogadó országoknál külön-külön lehetne vizsgálni, az alapvető visszatartó erő azonban mindenütt az volt, hogy „a disszidensek nagy része nyugaton megfelelő anyagi helyzetet teremtett magának, és a házasságkötések is kapcsolták őket a nyugati országokhoz”.¹⁸

A tiltó, nehezítő tényezők mellett azonban hatottak végleges hazatérésre ösztönző erők is. Elsősorban azokra, akiknek nem sikerült egzisztenciát teremteni. A gazdasági stagnálás és ennek hatása a munkalehetőségekre, az idegenekkel szembeni megkülönböztetés néhány országban a visszatérésre ösztönzött. Több országban nem volt könnyű az alkalmazkodás a helyi szokásokhoz, de sikertelenül végződött a kivándorlási célt szolgáló érdekházasságok egy része is. Az alacsony nyugdíjjal rendelkezőknek az érzelmi kötődéseken kívül a konvertibilis valuták kedvező átváltási lehetősége a számukra alacsony hazai árak, az ingyenes orvosi ellátás is vonzerőt jelenthettek – a hazajövetel minden kockázata ellenére. A visszavándorlásról, a hazatérésről 1988–89-ig tudunk forrásaink alapján statisztikai összeállítást készíteni.

A 13. táblázatból elsősorban az emelhető ki, a vizsgált időhatáron belül, hogy két év alatt 89-en tértek véglegesen haza, ez az 1981–89-ig kivándorlók 7,3%-a. Annak megállapítása, hogy ezek a visszavándorlók mikor mentek ki, adataink alapján nem lehetséges. Közvetett összesített statisztikák alapján azonban azt lehet mondani, hogy a kivándorlók egy része közvetlenül a második világháború előtt, nagy hányadban 1956–57-ben és kisebb hányadban 1959–88-ig hagyta el az országot. A hazavándorlók arányában is, mint a kivándorlásban a férfiak vezetnek (76,4%). A kapitalista országokból végleges magyarországi hazatérésre 1973–1987 között engedélyt kapott összes hazatelepültek nagy hányadban az 1956-os kivándoroltak voltak és Kanadából, Angliából, Ausztriából, NSZK-ból, valamint Izraelből tértek haza. 1973–1987 közötti években a legtöbb hazatérő abszolút számokban és az összes hazatérők arányában is sorrendben az USA, az NSZK, Kanada és Ausztria területéről érkeztek.

18 Igazgatásrendészeti Főosztály, Útlevel Osztály 1960. évi jelzete.

13. táblázat
Engedélyezett hazatérés országoként Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe, 1988–89

	Férfi	Nő	Összesen	Százalék
Anglia	6	2	8	8,99
Ausztrália	5	1	6	6,74
Ausztria	4	1	5	5,62
Csehszlovákia	1	1	2	2,25
Franciaország	1		1	1,12
Kuba		1	1	1,12
Kanada	6	1	7	7,87
Mongóia	1	1	2	2,25
NDK	21	3	24	26,97
NSZK	5		5	5,62
Zambia		1	1	1,12
Jugoszlávia		1	1	1,12
Algéria	2	1	3	3,37
USA	16	7	23	25,84
Összesen	68	21	89	100,00

Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe a visszatérők körében szembeötlő, hogy a szocialista országokból összesen a visszavándorlók 33,5%-ot képviseltek. Ebből 26,9% az NDK-ból érkezett. Ennek az a magyarázata, hogy az NDK-ban szerződéses alapon évről évre több mint 10 ezer ifjú szakmunkás dolgozott. A két Németország egyesülése után, az NDK-ban korábban házasságot kötött, családot alapított férjek egy része formálisan tért haza, a valóságban – ha csak a házasság fel nem bomlott – ma is kint dolgozik az egyesített Németországban. A kapitalista országokból visszavándoroltak összes száma is csupán 68, melyből kb. 34 fő nyugdíjasként tért haza. Így bár a visszatérők foglalkozási adatait táblázatban foglaltuk össze, a nyugdíjasok nagy hányada és az NDK-ból hazatérők nagy száma, százaléka árulkodik a hazatérők foglalkozásának összetételéről is.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyébe visszavándorlók foglalkozás szerinti megoszlása életkorcsoportok szerint, 1988–1989

Kor	Foglalkozás	Fő	Százalék
0–10	Általános isk. alatt	1	25
	Általános iskolás	3	75
	Összesen	4	100
11–20	Általános iskolás	1	25
	Középiskolás	1	25
	Szaktanácsadó	1	25
	Egyéb	1	25
	Összesen	4	100
21–30	Egyetemi hallgató	1	9
	Segédmunkás	2	18
	Szaktanácsadó tech.	4	36
	HTB	3	27
	Egyéb	1	9
	Összesen	11	100
31–40	Szaktanácsadó tech.	20	77
	Alkalmazott	1	4
	Felsőfokú végzettségű	3	12
	Kisiparos	1	4
	HTB	1	4
	Összesen	26	100
41–50	Szaktanácsadó tech.	2	67
	Felsőfokú végzettségű	1	33
	Összesen	3	100
51–	Segédmunkás	2	5
	Szaktanácsadó tech.	1	2
	HTB	4	10
	Nyugdíjas	34	83
	Összesen	41	100
	Mindösszesen	89	

A táblázatból kiemelhető 34 nyugdíjas az összes visszavándorló 38%-át tette ki, és feltételezhetően a kapitalista országokból visszavándorlóknak pedig az 55,8%-át adták. A hazatérő szaktanácsadó, technikus 27 személy volt, melyből kb. 24 fő az NDK-ból jött haza, az összes visszavándorlóknak 30,3%-a.

A táblázatból kiemelhető 34 nyugdíjas az összes visszavándorló 38%-át tette ki, és feltételezhetően a kapitalista országokból visszavándorlóknak pedig az 55,8%-át adták. A hazatérő szakmunkás, technikus 27 személy volt, melyből kb. 24 fő az NDK-ból jött haza, az összes visszavándorlóknak 30,3%-a.

A visszatérők között a felsőfokú végzettségűek száma 4 főt tett ki, százalékos arányban pedig 4,4%-ot képviseltek.

A visszavándoroltaknak a korcsoportokban elfoglalt hányada is jelzi a munkaerő szempontjából – melytől talán az adott időszakban el is lehetne tekinteni – kedvezőtlen minőséget. A 31 éves kor alatt lévők száma 15 fő (16,8%), a 31–51 évig a 29 fő (32,5%), míg az 51 éven felüliek (41 személy) a visszavándorlóknak csaknem felét, (46%) adták.

Más oldalról megközelítve Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a korösszetételnek legfőbb érdekessége, hogy míg a kivándorlók körében az 50 éven felüli korosztály 3,5%-ot képviselt, a hazatérők körében ez a korcsoport 46%-kal volt jelen. A hazatérők és kivándorlók foglalkozási összetételében jelentős különbséget a felsőfokú képzettségűek arányában találjuk, mégpedig a kivándorlók javára. A szakmunkás, technikus végzettségűeknél a 42%-os kivándorló aránytól 10%-kal elmarad a hazatérők rátája, melynek csaknem 100%-a az NDK-ból jött haza, de ezek hazajövetelének becslésünk szerint 90%-a, mint említettük, csak formálisan, „útlevelek” szerint jött haza. A visszavándorlók, illetve a különböző országokból hazatérők többirányú tapasztalattal, némi vagyonnal érkeztek. Korukat és szakmai összetételüket figyelembe véve mégis alacsonyabb minőségű munkaerőt jelentettek, mint a kivándorlók. Még ha a visszavándorlás összes pozitív hatását sikerülne is számba venni, e folyamat akkor is csak némileg csökkentené a kivándorlásból adódó veszteségeket.

17. táblázat
 Illegálisan külföldre távozottak az utolsó állandó lakóhelyük és
 foglalkozásuk szerint, 1956-1957
 Együtt

Terület	Ipari szakmunkások		Egyéb szakmai fizikai dolgozók		Segéd munkások		Szak- és segéd munkások együtt		Mezőgazd. dolgozók összesen		Műszaki alkalmazottak		Egyetemi és főiskolai végzettségűek		Admin. alk. és egyéb szellemi dolgozók		Szellemi foglalkozásúak összesen		Egyéb foglalkozásúak		Keresők összesen		Tanulók		Egyéb eltartottak		Eltartottak összesen		Keresők és eltartottak						
Miskolc	627	208	201	1036	8	135	38	140	313	39	1396	302	275	577	1973																				
BAZ	878	271	434	1383	311	44	25	138	207	90	2191	448	403	851	3042																				
Miskolc és BAZ együtt	1505	479	635	2619	319	179	63	276	727	129	3567	750	678	1428	5015																				
Magyarország összesen	35496	11448	18138	65082	7312	9347	3965	12659	25971	4109	102474	26703	22554	49257	151731																				
Miskolc	31,8	10,5	10,2	52,5	0,4	6,9	1,9	7,1	15,9	2,0	70,8	15,3	13,9	29,2	100,0																				
BAZ	28,9	8,9	14,3	52,1	10,2	1,5	0,8	4,5	6,8	2,9	72,0	14,7	13,3	28,0	100,0																				
Miskolc és BAZ együtt	30,0	9,6	12,7	52,2	6,4	9,6	1,3	5,5	14,5	2,6	71,1	15,0	13,5	28,0	100,0																				
Magyarország összesen	23,4	7,5	12,0	42,9	4,8	6,2	2,6	8,3	17,1	2,7	67,5	17,6	14,9	32,5	100,0																				

DATEN ZUR GESCHICHTE DER AUSWANDERUNG NACH DEM II. WELTKRIEG IM KOMITAT BORSOD-ABAÚJ-ZEMLÉN

Ende des 19. Jahrhunderts und Anfang des 20. Jahrhunderts begann in den nordöstlichen Komitaten des Landes ein Wandern nach Übersee und erreichte hier das große Ausmaß. Bei der massenhaften Auswanderung der Bevölkerung der oberungarischen Komitate spielte wohl auch die in mehreren Beziehungen nachteilige Lage eine sehr wichtige Rolle.

1956–1957 wanderten aus dem Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén, Miskolc mitgerechnet, insgesamt 5015 Menschen (legal oder illegal) aus. Mehr als die Hälfte der illegalen ungarischen Auswanderer waren Budapester. Unter den Stätten folgte Budapest in absoluter Zahl und in einem auf die Bevölkerung fallenden Dissidentenverhältnis Miskolc. Das Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén nahm ohne Miskolc in der Reihenfolge der Komitate und Munizipalbehörden mit Komitatsrecht im Hinblick auf die Zahl der Auswandernden den sechsten Platz ein.

Bezüglich der absoluten Auswanderungszahl folgte das Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén den von der Auswanderung besonders betroffenen transdanubischen Komitaten und überholte die Komitate Zala, Fejér, Baranya und Somogy. Als Landesteil folgte der „Norden“ unter den geographischen Regionen Budapest, den transdanubischen Regionen und Pest, dem Südtiefend und Transdanubien zuvorkommend.

Das massenhafte, illegale Wandern ins Ausland begann nach dem 23. Oktober mit Beginn der Revolution und erreichte nach dem 4. November mit der Niederlage der Revolution den höchsten Stand.

Im Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén stimmt das Verhältnis der unter 20 und der 20–50 Jährigen fast mit der Landesrate (34,9%) überein. Gleichzeitig aber war das Beteiligungsverhältnis der 15–24 Jährigen (52,1%) sehr viel höher als der Landesdurchschnitt (40,7%) bei den Auswandernden. Bei den Männern ist diese Altersklasse zu 56,8% vertreten. Innerhalb der komplexen Komitateinheit gingen von den 15–29 Jährigen viermal und bei der Altersgruppe der 20–24 Jährigen 4,9-mal mehr Männer als Frauen ins Ausland.

Mehr als zweidrittel der ins Ausland Auswandernden (71,5%) waren Erwerbstätige, was den Landesdurchschnitt von 67,5% überschritt. Die Beschäftigungsdaten weisen gleiche Tendenzen mit dem Land auf, aber bei den Verhältnissen zeigen sich bedeutende Abweichungen. Die auswandernden Männer, 75,8% der physisch Beschäftigten überstiegen den Landesdurchschnitt mit 10%. Innerhalb der Gruppe der physischen Arbeiter betrug von den insgesamt ins Ausland ausgewanderten Erwerbstätigen der Prozentsatz der Industriearbeiter gegenüber den 34,6% des Landes 42%. Das Verhältnis der Hilfsarbeiter war im Landesdurchschnitt 17,7%, während dieses Verhältnis im Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén gegenüber den Facharbeitern (31,0%) noch höher lag, fast das doppelte betrug.

Das Verhältnis der geistig Beschäftigten lag vor allen Dingen bei den männlichen Arbeitern nur bei 11,1% und blieb mit 14,5% auch bedeutend hinter dem 25,4%-igen Durchschnitt des Landes zurück.

Von 1959 bis 1989 verließen in Ungarn c. 129 tausend Menschen, in einem Jahr durchschnittlich mehr als viertausend das Land.

Im Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén stehen uns bezüglich der Auswanderung nur in der Zeit von 1981–1989 Daten zur Verfügung. Innerhalb von neun Jahren verließen 1219 Personen (legal und illegal) das Komitat mit Auswanderungsabsichten, das heißt, es entschlossen sich jährlich 135 Personen dazu, das Land zu verlassen.

Die transozeanischen Länder nahmen von der untersuchten Verwaltungseinheit 15,8% der Auswanderer auf, gleichzeitig aber wuchs insbesondere die Rolle Österreichs (38,8%) und in geringerem Verhältnis, aber bei der Aufnahme der aus dem Komitat Auswandernden steht die BRD (27,8%) an zweiter Stelle. Bei der Aufnahme der Einwohner des Komitates fiel Frankreich zurück wobei neben Italien die Schweiz und Schweden zu besonders wichtigen Aufnahmeländern wurden.

Von den in der Zeit zwischen 1981–1989 Ausgewanderten gibt es noch über 143 Personen Beschäftigungsdaten.

Aufgrund der uns zur Verfügung stehenden Daten über die Zeitspanne zwischen 1981–1989 kann hervorgehoben werden, daß das Verhältnis der Facharbeiter und technisch Beschäftigten hoch ist, aber auch der Anteil derjenigen mit Hochschulabschluß und der Universitäts- und Hochschulstudenten ist bedeutend.

Bezüglich der Rückwanderung können über die Zeit zwischen 1988–89 Daten geliefert werden. Innerhalb von zwei Jahren kehrten 89 Personen endgültig zurück. 46% der Heimkehrenden waren über 50 Jahre alt und 34 Rentner bildeten 38% der insgesamt Zurückgekehrten. 27 der Heimkehrenden waren Facharbeiter und Techniker, wovon 24 aus der ehemaligen DDR zurückkamen, aber fast alle dieser arbeiten heute bereits im vereinigten Deutschland.

Ferenc Szászi